

ПЕНКА БАРАКОВА (София)

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПОЛИПРЕДЛОЖНИТЕ КОНСТРУКЦИИ

У раду се дају основна запажања синтактичких конструкција које садрже два, а и више предлога.

Наблюденията и изводите в предлаганата статия се базират върху много богат езиков материал, ексцерпиран в периода 2002-2003г. от средствата за масова информация (вестници, радио, телевизия), художествената литература (българска и преводна), устната разговорна реч, включително и детската.

Анализът на конструкциите с два (и много по-рядко – три) предлога, т.е. на полипредложните конструкции, налага корекции на съществуващите досега виждания по въпроса, базирани само върху наблюдения над разговорната реч (вж. Ликоманова 1994, Лашкова 1998).

В статията ще се анализират конструкции с два предлога от типа на “тривна за на глезена” и “тръгнаха с по два лева в джобовете” и с три предлога – “структури с по над 50-60 души”.

Както е известно, предлогът е служебна дума с обектно, адвербиално, атрибутивно значение, с която се изразяват семантично-синтактични отношения и зависимости между субстантивите и останалите думи в изречението. Макар че предлогът показва локация, темпоралност, цел и др., той няма собствена денотативна отнесеност и собствен десигнат. С това може да се обясни тясната връзка на предлога с името, зависимостта му от него в съчетанието, без което то не може да има значение. В семантиката на предлога се пресичат значенията на съчетаващите се думи.

В зависимост от своя морфологичен строеж и произход предлозите биват: първични, прости и вторични – производни, сложни. Простите предлози са съставени от една морфема – **в, с, за, от, до** и др. От съвременна гледна точка те са морфологически неразчленими. Сложните предлози се образуват от свързването на:

1. прости предлози с други предлози

в + сред = **всред**

по + между = **помежду**

2. прости предлози + имена

с + връх = **свръх**

в + дън(о) = **вдън**

3. прости предлози + наречие

из + вълн = **извълн**

Обект на интереса ми не е нито един от посочените случаи. Говорим за съчетаване на два самостоятелни, със собствено значение предлози, които езиковото чувство схваща като такива. Тъй като подобни конструкции се усещат някак особено, със специфична колоритност, предлагам по-обемна извадка от ексерпцията си. С нея считам, че ще улесня и езиковедите, които биха се заинтересували от наблюдавания феномен, отразен върху български езиков материал.

“Живял съм със съпругата си повече **от с** когото и да било”.

“Осъдиха **на по** 4 месеца условно двама”.

“Квартирите са **с по** 2 или 3 стаи”.

“Фирми с дългове **за над** 10000 лв.”

“Най-после настана време да спрем **за през** нощта”.

“Пейзажът ми напомняше **за у** дома”.

“Монети **от по** 2 и 20 цента”

“Броят на учениците, които да бъдат записани в езиковите училища и техникумите, ще се определя **от по** места”.

“Ще бъдат санкционирани водачите, които карат **с над** 50 км в час”.

“**За в** кръга, **за в** края на пътя”.

“Книга **за в** леглото”.

“Министри летели **за по** 4000 долара до САЩ”.

“Отбиха се **за по** бира”.

- “В над 80 региона в Гърция”.
- “През 2002г. бяха наблюдавани резултати от 33-годишно проучване на над 1017 души медицински персонал”.
- “Оставете да действа за около 10 минути”.
- “Крем за около очите”.
- “По с дупки покрития път стигнахме за 5 часа”.
- “Вода до над глезените”.
- “За пред хората (дрехи)”.
- “При цени от над 1000 евро”.
- “Дано не е за към края”.
- “За в края на концерта”.
- “Идвах в без пет, но нямаше никого”.
- “По на 24, 25 години и вече финансови директори”.
- “Сблъскали са се в около 9.20 часа”.
- “С по-къдрава от на родителите си коса”.
- “Укрития за до 80 самолета”.
- “Места за преспиване за под 15 долара”
- “Позирах по за час-два”.
- “Опашките от двете страни са дълги по над 10 км”.
- “Юлия ви посреща в по медицински чист, но по човешки топъл апартамент”.
- “Чакаме до след девет часа, когато най-сетне слънцето залязва”.
- “Падна до на баба краката” (детска реч)
- “За след обяд (хапче)”.
- “За преди ядене”.
- “За по време на ядене”.
- “За през годината/нощта/междучасието”.
- “За на петимата”.
- “Коса до под кръста/коляното”.
- “Чантичка за през кръста”.
- “Чантичка за на колана”.
- “Обица за на носа/пъпа”.

- “За у тях/за у нас”.
- “За под езика (хапче)”.
- “Могат да работят и за под 200 лв на месец”.
- “За по къщи/за по вкъщи”.
- “За из къщи/път”.
- “За пред къщи/обществото”.
- “За към къщи”.
- “Гласка, люшка разбитий ми члун/ за към незначайни страни” (П.П.Славейков).
- “Из под око/вежди гледам”.
- “Из над тезгяха”.
- “За след ядене/празниците”.
- “Извинявай за преди малко”.
- “Дрехи за без пари”.
- “Много подходящи гуми за със сняг покрит път”.
- “Ще удължат живота средно на над 100 години”.
- “... сриналото величие на с векове просъществувалия ред”.
- “Това щяло да вдигне бензина само с до 4 стотинки”.
- “Запазвам си мястото за до (до)година”.
- “Тръгвам за към (в)къщи”.
- “Ще си дойда до(към) осем часа”.
- “Взех документите от при секретарката”.
- “Дай ми книгите за до 5 часа”.
- “Правя кафе за след съвещанието”.
- “Те купуват къщи, които вървят по около 5-6 хиляди лева”.
- “Дадоха ни стихотворение за (на)изуст”.
- “Осъдиха 14-годишен за над 100 кражби”.
- “Завърнал се в България след над 20 години в Мюнхен”.
- “Гирите ми стоят при на тати” (детска реч).
- “Събират се по до десетина човека”.
- “Подходящо за при всякакви случаи”.
- “За при нужда/изгаряне”.

“Цената му беше пет пъти по-висока **от на другия**”.

“Защо сипваш **в на** Бобо шишето?” (детска реч).

“Къща, разположена **върху над** 2 декара площ”.

“Структури **с по над** 60 души”.

“Как са вдигнали къщи **за по над** 100000 лева?”

“**За в по** човешки топъл дом”.

Предлозите, които влизат в комбинации един с друг, според ексцерпирания и обработен материал са 20 на брой и са следните: **без, в, върху, до, за, из, към, на, над, около, от, по, под, пред, преди, през, при, с, след, у.**

Най-много са комбинациите, в които първи позиционно е предлогът **за**. Те са 18 на брой и са следните: **за без, за в, за до, за из, за към, за на, за над, за около, за от, за по, за под, за пред, за преди, за през, за при, за с, за след, за у.**

Практически в тази комбинация участват всички посочени предлози (без **върху**), при това с различни свои значения.

Две от фиксираните тройни комбинации са с водещ предлог **за**:

За по над

За в по

С предлога **от** са възможни 9 комбинации:

от до

от на

от над

от по

от под

от пред (Взех го от пред къщи)

от преди (тук е възможно и слятото писане – отпреди)

от при

от с

С предлога **до** са възможни 7 комбинации:

до в

до зад

до към (някои правописни помагала предлагат слято писане –

докъм)

до на

до под

до пред

до сред (възможно е и слято писане – досред)

Предлогът **по** е водещ (първопозиционен, инициален) в следните 6 комбинации:

по до

по за

по на

по над

по около

по с

Комбинациите с първи предлог **в** са 5 и са следните:

в без

в на

в над

в около

в по

С инициален предлог **на** комбинациите са следните 5:

на до

на над

на по

на под

на с

С първи предлог **с** са фиксирани 3 двойни комбинации:

с до

с над

с по

и една тройна: **с по над**

С по една комбинация са предлозите **върху (върху над), из (из под)** – възможно е и слятото му писане, **преди (преди около), през (през около), при (при на), след (след над)**.

Предложните комбинации, които бяха посочени, по принцип не могат да се разместват. Могат да променят местата си само следните предлози:

1. на по   по на

Осъдиха **на по (по на)** 4 месеца условно двама.

По на (На по) 24, 25 години и вече финансови директори.

2. за по   по за

Министри летели **за по (по за)** 400 долара до САЩ.

Както се вижда от предложения илюстративен материал и от предложните комбинации, много по-разнообразни са второпозиционните предлози, докато броят на инициалните е по-малък.

Спорно е твърдението (срв. Ликоманова 1994), че именните предложни конструкции са сравнително малочислени. Тъкмо обратното – те доминират и са около 2/3 от ексцерпираните примери.

Действително, най-често комбинациите са от фреквентни български предлози, но това не е задължително – участват и нефреквентни, например много рядко употребяваният предлог **у**, предлогът **върху** и др.

1. Част от полипредложните конструкции са резултат от употребата на предлог пред адвербиален израз, съдържащ вече предлог, напр.:

- **с по** детски широко отворени очи
- да **й** създаде проблеми **за в** бъдеще
- **за в по** човешки топъл дом
- **в по** медицински чист апартамент
- **за в** най-краен случай
- **за при** нужда
- търговците, които до един се имат **за в** една или друга степен професионални хитреци
- ще се определят **от по** места (канцеларски идиоматизиран израз “по места”)
- **за в** момента не гледам филми

2. Друга част са резултат от промени в словоредата (по принцип словоредът на българското изречение като че ли става по-гъвкав, по-неограничен, с повече възможности):

- **по с** дупки покрития път стигам за 5 часа (срв. по покрития с дупки път...)
- много подходящи гуми **за със сняг** покрит път (за покрит със сняг път)
- **до на** баба краката (вм. до краката на баба)
- **от на** Бобо шишето (вм. от шишето на Бобо)

3. Резултат на елипса, възможна чрез пресупозициите:

- **идвах в без** пет (в пет без пет)

или на изреченско равнище:

- от на** другия (от цената на другия)

4. Резултат от различно графическо оформяне:

- гледаше ме **из под / изпод** око
- **за по** в къщи / **за по** вкъщи
- **до сред** нощите / **досред** нощите / **до среднощите** (среднощите – може да се схване като една дума, за което говори и промяната в ударението)
- **до към** осем часа / **докъм** осем часа
- лечение **от преди** 30 години / ... **отпреди** ...
- ... да воюват с призраци и символи **запред** простосмъртния седесар.

5. Неуточненост на граматическия статут на **около**.

Тук отварям скоба, за да отбележа, че в българската речникарска и граматична литература статутът на **около** не е уточнен. *Български тълковен речник* определя **около** само като предлог. Според *Граматика на съвременния български книжовен език* (с.433) **около** е нов по произход предлог, образуван от сливането на **о** и **коло**. Дава се и пример със значение на приблизителност – “Шумящите и разпенени води протичаха между две ниски скали на около три растега една от друга”, който обаче не се тълкува. Станьо Георгиев (Георгиев 1991) квалифицира **около** (наред с наоколо, изоколо) като наречие за близка локация (с.87), но не предлага илюстративен материал. На с. 101 авторът отрежда на лексемата статут на предлог с пространствено значение.

Събраният от мен материал дава основания за извода, че **около** е и наречие със значение на ‘приблизително’ (Всяка една единица се състоеше от около един час; Те купуват къщи, които вървят по около 5-6 хиляди лева), и предлог (крем за около очите) с локативно значение. Като тест за разграничаване може да се използва субституцията на **около** с ‘приблизително’ - когато тя е възможна, става дума за наречие, в противен случай лексемата е предлог. Необходимо е обаче да направя предпазливата уговорка, че това не е обект на моите наблюдения, а само съпътстващ проблем, който трябва да бъде огледан обстойно.

Съчетаване на значения

1. Предназначение + времева продължителност –
... големия пън, който отделих **за през** нощта.
2. Принадлежност + продължителност във времето –
... сринатото величие **на** с векове просъществувалия род.
3. Количество (във времето) + дистрибуция –
Осъдиха **на по** 4 месеца условно двама.

4. Снабденост + дистрибуция. Много фреквентна употреба –
Жените се бяха покрили **с по** две парчета плат.

5. Предмет на мисълта + място –
Пейзажът ми напомняше **за у** дома.

6. Предназначение + място –
Крем **за около** очите.

Книга **за в** леглото.

7. Сравнение + принадлежност –
С по-къдрава **от на** родителите си коса.

8. Предназначение + предел –
Укрития **за до** 80 самолета.

9. Част от цялото + притежание –
От на жена му парите.

10. Предназначение + насоченост –

Не че търся оправдание **за пред** вас. (Срв. различния смисъл на: Не че търся оправдание за вас = вас да оправдая; Не че търся оправдание пред вас = за някого друго, а и тяхната двусмисленост).

11. Сравнение + локация –

По-евтино е **от на** хотел.

12. Време + надвишаване, надминаване на предел –
Завърнал се в България **след над** 20 години в Мюнхен.

13. Място (локация) + принадлежност –
Защо сипваш **в на** Бобо шишето? **До на** Пайка обувката (детска реч).

14. Локация + надминаване на предел –
Дворецът се шири **на над** 2000 кв.м.

15. Сравнение + принадлежност –
Цената му бе пет пъти по-висока **от на** другия.

16. Стойност + дистрибуция + предел –
Как са вдигнали къщици **за по над** 100000 лева.

Съществуват и конструкции, изразяващи – независимо от двата предлога – само едно значение, което обаче е пределно уточнено и детайлизирано –

- до след девет часа, когато най-сетне слънцето залязва (време)
- коса до под кръста (място)
- проучване на повече от над 1000 души (количество)
- Пише писма от по 20 страници (количество)
- Това щяло да вдигне бензина с до 4 стотинки (лимитира стойност)
- Събират се по до десетина човека (може да се изпусне всеки от предложенията по отделно)
- Подходящо за при всякакви обстоятелства (може да се изпусне всеки от предложенията).

Други конструкции се преосмислят. Срв. напр.: Поправяше всичко за без пари – не е = на ‘поправяше без пари’, а има значение на ‘поправя срещу малка сума, взема малко, работи евтино’.

Множествено число често е условие за реализацията на дву- и повече предложни синтактични структури:

- Опашките от двете страни са дълги по над 10 км.

Срв. *Опашка дълга по над...

- хора на по/по на 50 години

Срв. *човек по на 50 години

- Навлечени с по няколко ката дрехи.

Срв. *навлечен с по няколко ката дрехи

- Пише писма от по 20 страници.

Срв. * Пише писмо от по...

В този смисъл срв. изключително показателния пример: Няколко души (мн.ч) с по едно знаме и един (ед.ч.) с две.

Повторяемост на действието също може да бъде условие за реализацията на подобни предложни съчетания:

- Черпя се с по едно питие (предполага често, всеки ден).

Срв. *Черпих се вчера с по едно питие.

Закусвам с по една кофичка кисело мляко.

Срещу *Сутринта закусих с по една...

Случаи, в които не е възможно да се отстрани предлог,
без да се промени тотално значението:

1. Къща, разположена **върху над** 2 декара площ – конструкцията е граматична само с предлога **върху**, но с изпускането на **над** не се отразява идеята в своята пълнота.

2. Невъзможно е изпускането на предлог при дистрибутивни отношения, приписващи нещо на всеки от участниците.

Осъдиха **на по** 4 месеца условно двама, т.е. всеки един
получава по 4 месеца.

3. Невъзможно е изпускането при конструкции с променен словоред.
Срв.: **По с** дупки покрития път стигаше за 5 часа.

4. Невъзможно е изпускането при конструкции с елипса. Срв.: **Идвах в без**
пет, но нямаше никого.

5. При някои наречийни предложни изрази:

Юлия ви посреща **в по** медицински чист, но по човешки топъл апартамент.

6. При конструкции със значение на място: **до под** кръста коса.

7. При някои конструкции със значение на предназначение +
място:

крем **за под** мишниците

крем **за около** очите

8. При някои конструкции със значение на предназначение и време, цел :
книга **за след** празниците

Крем **за след** плаж

В кои случаи и кой от двата предлога може
да се изпусне:

1. Населението на Казахстан има
среден месечен доход

от над 400 долара   над 400 долара

Отпада първият предлог.

2. Големият пън, който

отделих **за през** нощта   за нощта

Отпада вторият предлог.

3. За в момента не гледам филми	в момента не гледам филми Отпада първият предлог – при предложни изрази.
4. Въпросът не бил за по телефон	...за телефон Отпада вторият предлог.
5. Подпомагам го с по някой лев	...с някой лев

Релевантен е първият предлог. Отпада вторият, но според логиката на езиковите

явления не можем да допуснем, че предлогът е редувантентен, излишен, случаен, защото:

1. Той подсилва идеята за повторемост, за нееднократност на акта;
2. Внася идеята, че сумата е скромна; 3. Контаминация е от глаголи с различна рекция: подпомагам го с... + давам му по...

6. **По на** 24, 25 години и вече финансови директори – може да се изпусне първият предлог – на 24, 25 години и вече финансови директори.

Езикът разполага с ограничен брой предложни структури, но очевидно непрекъснато търси нови възможности за разширяване и комбиниране. Максимумно се активизира предлоговото значение – факт, характерен за аналитичните езици, както е и българският (английският напр. има изключително богато фразово/предлогово разнообразие).

Удвояването на предлози може да се постави в контекста на:

1. Голямата честота в българския език на глаголни формации с полипрефиксален характер – напр. изпонападаха – глагол с 4 префикса.

2. Активирането на редулицирани формации от типа на лиз-близ, шляп-шляп, ам-ам (вж. П. Баракова 2001).

3. Удвояване на преки и косвени допълнения – ярка балканска особеност.

В сравнение със семантично сходните конструкции без струпани предлози разглежданите конструкции отразяват и универсалната тенденция към икономия на изразни средства, характерна особено за разговорната реч, която пък – от своя страна, оказва все по-голямо влияние върху писмената форма на българския, а и на други съвременни езици. Тези конструкции са много удобни за динамичното ни време.

Някои от полипредложните формации са на границата на граматичността. Не трябва обаче да се забравя, че много отклонения фактически са развойни тенденции, които с течение на времето водят до преустройство на книжовните норми. Освен това тези конструкции се срещат вече дори и в научната литература (срв. напр. “двупосочен преводен корпус от над 200 примера” – докторска теза).

Струпването на предлози очевидно е една от развойните тенденции в българския език. Две (или рядко, поне засега - три) идеи се съчетават успешно чрез два (три) последователно подредени предлога. Фактът обаче, че се срещат и в детската реч, подтиква и към друго осмисляне. Може би е възможно предложените езикови факти да се свържат с възникването на човешката реч, с речевото изначалие и синкретизма.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Баракова П., *Редуплицирани формации в българската разговорна реч*, Български език, 2001, кн.3.
- Български тълковен речник*, София, 1973.
- Георгиев Ст., *Българска морфология*, В.Търново, 1991.
- Грамматика на съвременния български книжовен език. Морфология*, София, 1983.
- Лашкова Л., *За някои актуални проблеми на съпоставителното изследване на славянските езици*, Лужнословенски филолог LIV, Београд, 1998.
- Ликоманова И., *Опыт структурного описания двухпредложных конструкций (на материале болгарской разговорной речи)*, Лужнословенски филолог L, Београд, 1994.

ПОГЛЕД НА ВИШЕПРЕДЛОЖНЕ КОНСТРУКЦИИ

Резиме

У тексту се разматрају неке врло фреквентне синтаксичке конструкције бугарског језика, које садрже два или три предлога.

Пенка Баракова